LEKSYKON

aktywnej frazeologii
polskiej i ukraińskiej

ЛЕКСИКОН

польської та української
активної фразеології

Leksykon aktywnej polskiej i ukraińskiej frazeologii to pierwsze dzieło leksykograficzne konfrontujące polską i ukraińską frazeologię z wykorzystaniem najnowszych osiągnięć językoznawstwa. Formuła Leksykonu stanowi swoiste novum pośród dotychczasowych, stosunkowo nielicznych prac poświęconych frazeologii polsko-ukraińskiej, zarówno ze strony metodologicznej jak i materiałowej. Novum metodologicznym jest wszakże wykorzystanie w niniejszej publikacji schematów definicyjnych dla równorzędnego opisu poszczególnych jednostek frazeologicznych w obu językach.

Prof. dr hab. Violetta Koseska-Toszewa,
doktor honoris causa Bułgarskiej Akademii Nauk

Вихід друком Лексикона польської та української активної фразеології є надзвичайно важливим явищем у сучасній славістиці. Лексикон є першою працею в історії польської та української лексикографії, яка репрезентує семантичні відповідності польських і українських фразеологічних одиниць. Такі мовні одиниці серед інших типів словосполучень вирізняються своєю складною семантикою, дуже орієнтованою на національну мовну картину світу. Перевагою Лексикона є те, що до його реєстру ввійшли найпоширеніші в сучасній мові фразеологізми, а також фразеологічні інновації, які до цього часу не були зафіксовані в польських та українських фразеологічних словниках.

Академік НАН України,
проф. доктор габілітований Володимир Широков

ISBN 978-83-946640-2-2
9 788394 664022

Partner wydania:
KJV Digital Sp.z o.o.

UNIWERSYTET SWPS

LEKSYKON

aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej

Roman Tymoshuk
Wojciech Sosnowski
Maciej Jaskot
Yurii Ganoshenko

Warszawa 2018

Publikacja powstała z inicjatywy SWPS Uniwersytetu Humanistycznospołecznego

przy udziale
Ukraińskiej Fundacji Językowo-Informatycznej Narodowej Akademii Nauk Ukrainy
Instytutu Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
Zaporoskiego Państwowego Uniwersytetu Medycznego

Recenzenci naukowi
prof. dr hab. Violetta Koseska-Toszewa †
prof. dr hab. Volodymyr Shyrokov

Redakcja naukowa i językowa
prof. dr hab. Alla Luchyk
dr Anna Kisiel
dr Monika Pawelec-Skurzyńska
Natalia Shcherbakova

Łamanie i komputerowe opracowanie tekstu
Iryna Ostapova

© Roman Tymoshuk
Wojciech Sosnowski
Maciej Jaskot
Yurii Ganoshenko

Wydawca KJV Digital Sp. z o.o.
dział sprzedaży:
tel.: +48 609 536 701
e-mail: kjvd@wp.pl

ISBN 978-83-946640-2-2

Wydanie publikacji dofinansowane
przez SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny
w ramach projektu BST WNHiS/2017/A/03

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny
ul. Chodakowska 19/31
03-815 Warszawa
www.swps.pl

WSTĘP

Leksykon aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej jest dziełem leksykograficznym konfrontującym polską i ukraińską frazeologię dla celów naukowych, przekładowych i pedagogicznych. W czasie zacieśnionej współpracy polsko-ukraińskiej, intensyfikacji badań interdyscyplinarnych, budowania zintegrowanej, wielonarodowościowej Europy oraz wspólnej europejskiej przestrzeni lingwistycznej publikacja ta wychodzi naprzeciw wyzwaniom XXI wieku, promując wielojęzyczność i interkulturowość oraz ułatwiając kontakty międzynarodowe między Polską a Ukrainą.

Leksykon zawiera ponad 1000 jednostek frazeologicznych używanych aktywnie we współczesnych językach polskim i ukraińskim. Dzięki wykorzystaniu uniwersalnych schematów definicyjnych dla jednostek frazeologicznych, można dołączać do *Leksykonu* dowolną liczbę innych języków (nie tylko słowiańskich). Zaletą *Leksykonu* jest to, że poza frazeologią ogólną, znalazły się w nim też wybrane neologizmy frazeologiczne[1] oraz aktywne w języku współczesnym

[1] W ostatnim dziesięcioleciu w języku ukraińskim bardzo aktywne są frazeologizmy slangowe, które charakteryzują się wysoką częstotliwością użycia np. ***бути в темі*** ‘wtedy, gdy ktoś jest dobrze zorientowany w czymś’, ***дах зриває*** ‘wtedy, gdy ktoś (coś) wzbudza u kogoś agresję, złość lub zachwyt’, ***на автопілоті*** ‘wtedy, gdy coś robi się intuicyjnie, a nie zgodnie z wiedzą’, ***бути на одній хвилі*** ‘wtedy, gdy ktoś ma podobne myśli, poglądy na coś’. Niektóre ukraińskie frazeologizmy przeszły modyfikację formalną. Polega ona na tym, że jeden z komponentów powszechnie używanej jednostki frazeologicznej został zastąpiony innym bardziej popularnym komponentem: ***бути в ажурі → бути в шоколаді*** ‘wtedy, gdy u kogoś jest wszystko w porządku, tak jak powinno być’, ***п’яний як чіп → п’яний в дрова / зюзю / дупу*** ‘o kimś, kto jest bardzo pijany’. Nowe warianty mają też następujące ukraińskie frazeologizmy: ***‘не мати клепки в голові’*** w postaci ***‘клепки повилітали’***, ***‘руки не звідти ростуть’*** w postaci ***‘руки з дупи’***.

W języku polskim odnotowaliśmy wariant frazeologizmu ***‘albo rybki, albo akwarium’*** w postaci ***‘albo rybka, albo pipka’***; ***‘dać sobie spokój’*** w postaci ***‘dać sobie siana’*** i ***‘dać se siana’***; ***‘coś komuś potrzebne jak umarłemu kadzidło’*** w postaci ***‘coś komuś potrzebne jak kurwie majtki’***; ***‘spalić się ze wstydu’*** w postaci ***‘spalić cegłę’***; ***‘o kant stołu potłuc’*** w postaci ***‘o kant dupy potłuc’***. Do tej grupy można dołączyć współczesne neologizmy frazeologiczne, takie jak: ***czaić bazę, czuć bluesa, pojechać po bandzie, wrzucić na luz.*** Jak widać na podstawie powyższych przykładów, rozwój jednostek frazeologicznych zmierza w kierunku ich uwulgarnienia, kolokwializacji, co wpisuje się w tendencję językową demokratyzacji języka. Wiele z przytoczonych powyżej jednostek znalazło się w *Leksykonie*.

ВСТУП

Пропонований *Лексикон польської та української активної фразеології* є лексикографічною працею, яка зіставляє польську та українську фразеологію для наукових, перекладацьких і педагогічних цілей. У період тісної польсько-української співпраці, поширення міждисциплінарних досліджень, побудови об'єднаного європейського лінгвістичного простору ця робота відповідає трендам еволюції Європи XXI століття, пропагуючи багатомовність та інтеркультуралізм, сприяючи гуманітарним контактам між Польщею та Україною.

Лексикон містить понад 1000 фразеологічних одиниць, які активно вживаються у сучасних польській та українській мовах. Завдяки використанню універсальних дефініційних моделей існує можливість додавання до *Лексикона* довільної кількості інших мов (не лише слов'янських). Перевагою *Лексикона* є те, що крім загальної фразеології до нього ввійшли вибрані фразеологічні неологізми[1], а також активні в сучасній мові фразеологічні культуреми[2], які часто не мають відповідників, оскільки віддзер-

[1] За останнє десятиліття в українській мові помітно актуалізувалися сленгові фразеологізми, що характеризуються високою частотністю, напр. ***бути в темі*** 'тоді, коли хтось добре розуміється на чомусь', ***дах зриває*** 'тоді, коли хтось (щось) викликає у когось агресію, злість або захват', ***на автопілоті*** 'тоді, коли хтось щось робить підсвідомо, не задумуючись', ***бути на одній хвилі*** 'тоді, коли хтось має подібні думки, погляди на щось'. Деякі українські фразеологізми зазнали формальної видозміни. Вона полягає в тому, що один із компонентів загальновживаної фразеологічної одиниці замінився іншим, більш уживаним, сучасним компонентом: ***бути в ажурі → бути в шоколаді*** 'тоді, коли у когось усе гаразд, як слід', ***п'яний як чіп → п'яний в дрова / зюзю / дупу*** 'про когось, хто дуже п'яний'. Інші варіанти українських фразеологізмів: ***'не мати клепки в голові' – 'клепки повилітали'***, ***'руки не звідти ростуть' – 'руки з дупи'***.

У польській мові зафіксовано такі варіанти фразеологізмів: ***'albo rybki, albo akwarium'*** у формі ***'albo rybka, albo pipka'***; ***'dać sobie spokój'*** у формі ***'dać sobie siana'*** і ***'dać se siana'***; ***'coś komuś potrzebne jak umarłemu kadzidło'*** у формі ***'coś komuś potrzebne jak kurwie majtki'***; ***'spalić się ze wstydu'*** у формі ***'spalić cegłę'***; ***'o kant stołu potłuc'*** у формі ***'o kant dupy potłuc'***. До цієї групи можна додати сучасні фразеологічні неологізми, такі як: ***czaić bazę, czuć bluesa, pojechać po bandzie, wrzucić na luz.*** Як бачимо, у зазначених прикладах розвиток фразеологічних одиниць іде в напрямку їх вульгаризації, колоквіалізації, що вписується в тенденцію демократизації мови. Багато з наведених вище одиниць увійшло до *Лексикона*.

[2] Термін *культуреми* розуміємо як „важливі для самоідентифікації певної спільноти слова-ключі, які характеризують як її відношення до традицій, так і здатність взаємодіяти із сучасним світом" (Nagórko, A., Łaziński, M., & Burkhardt, H. (2004).

калюють культуру певного народу і його мовну картину світу[3]. Завдяки такому підходу *Лексикон* уписується в напрям сучасних лексикографічних досліджень лінгвокультурного характеру. Видання розраховане як на польськомовних, так і на українськомовних користувачів: фахівців-славістів, лексикографів, енциклопедистів, перекладачів, викладачів, студентів філологічних спеціальностей та ін.

Поняття фразеологізму

Теоретичною базою *Лексикона* стала методологія, опрацьована шляхом компромісу між двома мовознавчими традиціями: польською та українською. В основу представленої лексикографічної праці покладено поняття фразеологізму як семантично цілісної, стійкої мовної одиниці, організованої за моделлю словосполучення.

Згідно з такою інтерпретацією до складу *Лексикона* увійшли:

а) стійкі лексикалізовані сполуки, значення яких не є сумою значень їх компонентів: пол. *szara eminencja*, *gra niewarta świeczki*, *zbijać bąki*, *ciężki kawałek chleba*, *grubymi nićmi szyty*; укр. *мурашки побігли по спині / тілу, вибити з колії*, *корона з голови не впаде, на вагу золота*, *тримати кулаки*;

б) сталі словосполучення, для яких характерна незначна десемантизація одного з компонентів: пол. *wilczy głód, grobowa cisza, głowa rodziny, lwia część;* укр. *голлівудська посмішка, відмивати гроші, коронна страва, вбивчий погляд;*

в) усталені порівняння: пол. *czuć się jak ryba w wodzie*, *głupi jak but*, *iść jak burza*, *potrzebny jak dziura w moście*; укр. *як ураган / метеор, працювати як кінь*, *спати як немовля*, *змерзнути як цуцик.*

Активним вважаємо такий фразеологізм, який є частовживаним у розмовному і / або писемному варіанті сучасної мови та зрозумілим іншим користувачам (носії мови в змозі передати значення цього фразеологізму іншими словами).

Dystynktywny słownik synonimów. Kraków, S. XIX). У нашому дослідженні використовуємо термін *фразеологічна культурема*.

[3] Зіставлення матеріалу польської та української мов дало можливість виділити окремі одиниці, які не мають формальних відповідників. До них належать фраземи, які тісно пов'язані з історією та культурою польського й українського народів: пол. ***czeski film*, *krakowskim targiem*, *narobić bigosu*, *rozebrać się do rosołu***; укр. ***пройти Крим і Рим*, *балувана Галя*, *заварити кашу*, *як вареник / сир у маслі***.

Добір матеріалу до *Лексикона*

З метою збору матеріалу було проведено анкетування носіїв польської та української мов віком від 15 до 45 років; проаналізовано мову електронної комунікації (листи електронної пошти, блоги, пости та повідомлення в соціальних мережах[4]: Facebook, Twitter, месенджери Viber, WhatsApp); виписано активну фразеологію з мови реклами останніх років, газетних заголовків і статей[5], діалогів у сучасних серіалах та художніх фільмах[6], текстів пісень. Вибраний матеріал, перевірений на основі фразеологічних та інших одномовних словників, національних корпусів[7], було підтверджено анкетами, які визначили фреквентність фразеологічних варіантів. Наприклад, із трьох можливих фразеологічних варіантів, які подано у *Фразеологічному словнику PWN*: ***odwracać, wykręcać, wywracać kota ogonem,*** тільки один на основі анкет було визнано активним: ***odwracać kota ogonem***. Отже, у такій формі одиницю було зафіксовано у *Лексиконі*. Свідомо автори публікації намагалися уникати так званих фразеологічних інтернаціоналізмів, наприклад, пол. ***miecz Damoklesa, pięta achillesowa, manna z nieba;*** укр. ***дамоклів меч, ахіллесова п'ята, манна небесна.*** Винятками стали інтернаціональні одиниці, що виявились активно вживаними серед респондентів.

[4] Дякуємо всім інтернет-користувачам за активну участь в анкетуванні, надання своїх повідомлень, постів, які містять фразеологізми.

[5] „Polityka", „Gazeta wyborcza", „Rzeczpospolita", „Wprost", „Newsweek", „Wysokie Obcasy", „Zwierciadło", „Тиждень", „Українська правда", „Критика", „День", „Гроші", „ШО", „Pink".

[6] Дякуємо всім, хто збирав для нас активну фразеологію на основі улюблених серіалів: „Hotel 52", „M jak miłość", „Przyjaciółki", „Plebania", „Pierwsza miłość", „Na Wspólnej", „Rodzinka.pl", „Klan", „Świat według Kiepskich", „Na dobre i na złe", „Ojciec Mateusz", „O mnie się nie martw", „Barwy szczęścia", а також художніх фільмів: „Plac Zbawiciela", „Nigdy w życiu", „Listy do M", „Jack Strong", „Służby specjalne", „Drogówka", „Imagine", „Pokłosie", „Wszystko będzie dobrze", „Planeta singli" та інших.

Також велика подяка всім, хто допомагав з пошуком фразеологізмів в українських художніх фільмах: „#SelfieParty", „Тіні незабутих предків", „Штольня", серіалах „Коли ми вдома", „Леся + Рома" та фільмах, дубльованих українською мовою: „Вовк з Уолл-стріт" (The Wolf of Wall Street), „Канікули" (Vacation), „Хто в домі тато" (Daddy's Home), „Вартові галактики" (Guardians of the Galaxy), „Похмілля у Вегасі" (The Hangover), „Загін самогубців" (Suicide Squad) та інших.

[7] Narodowy Korpus Języka Polskiego (http://nkjp.pl), Український національний лінгвістичний корпус (http://unlc.icybcluster.org.ua/virt_unlc/).

Авторами *Лексикона* було прийнято рішення використовувати спеціально створені (препаровані) приклади, а також приклади з живого мовлення. Мета таких ілюстрацій – вжити фразеологізм у комунікативному аспекті, показати його повсякденне функціонування в польській та українській мовах.

Основні принципи представлення матеріалу в *Лексиконі*

Опис фразеологічної одиниці

Фразеологічні одиниці в *Лексиконі* розташовані за алфавітом: у польсько-українській частині – за польським, в українсько-польській – за українським. Окрім того, в кінці *Лексикона* подано ***індекс*** ключових слів[8], розміщених в абетковому порядку, за яким можна знайти окремі фразеологізми.

У фразеологічних одиницях вказано (там, де це необхідно) валентність, напр. пол. *brak **(komuś)** piątej klepki*; *szlag **(kogoś)** trafił / trafiał / trafia / trafi*; укр. *запáхло / пáхне **(комусь)** смáленим*; *щéлепа **(у когось)** відпáла / відвúсла*. Значення фразеологізмів представлено за допомогою якомога простіших синтаксичних конструкцій. Ми намагалися уникати тлумачення через близькі за значенням слова, вибираючи так звані розчленовані дефініції. Кожне значення проілюстроване окремими прикладами-реченнями. Приклади показують граматичні властивості слів (напр. валентність дієслова, прийменниково-відмінкові форми прикметника, а також порядок одиниць). Описові еквіваленти, підібрані до фразеологічних одиниць, не ілюструються прикладом:

niedzielny kierowca	**недосві́дчений води́й**
	описовий еквівалент
‘o takim kierowcy, który jest niedoświadczony i rzadko prowadzi samochód’	‘про такого водія, який не має досвіду і рідко їздить за кермом автомобіля’
Lepiej z nim nie jeździć – jest niedzielnym kierowcą.	

З метою опису фразеологічних одиниць використовуються розчленовані дефініції за такими тлумачними моделями:

[8] Напр. у випадку одиниці *beczka / worek / studnia bez dna* ключовими словами будуть *beczka, worek, studnia, dno.*

‘про когось, хто’

напр.

biedny jak mysz kościelna
‘o kimś, kto jest bardzo biedny’
Adam jest biedny jak mysz kościelna, nie stać go nawet na porządne buty.

бі́дний як церко́вна ми́ша
‘про когось, хто дуже бідний’
Згідно з декларацією новий начальник бідний як церковна миша.

‘про щось, що’

напр.

grubymi nićmi szyty
‘o czymś, co jest nieumiejętnie zamaskowane’
Jego zeznania są grubymi nićmi szyte. Ciekawe, czy sąd się na nie nabierze.

бі́лими ниткá́ми ши́тий
‘про щось, що погано, невміло замасковано’
Ця легенда білими нитками шита.

‘про когось (щось), хто (що)’

напр.

beczka / worek / studnia bez dna *kol.*
‘o kimś (czymś), kto (co) wymaga ciągłych nakładów’
Remont mieszkania to beczka bez dna.

бездо́нна я́ма / бо́чка

‘про когось (щось), хто (що) вимагає постійних витрат’
Її шопінг – це бездонна яма.

‘про такий (…), який’

напр.

крокоди́лячі сльо́зи
‘про таке співчуття, яке є удаваним, нещирим’
Припини! Кому потрібні твої крокодилячі сльози!

krokodyle łzy
‘o takim współczuciu, które jest udawane, nieszczere’
Już więcej się nie nabiorę na jego krokodyle łzy!

‘тоді, коли’
напр.

диви́тися крізь рожéві окуля́ри ***(на когось / щось)***	**patrzeć** ***(na kogoś / coś)*** **/ widzieć** ***(kogoś / coś)*** **przez różowe okulary**
‘тоді, коли хтось не помічає недоліків у комусь (чомусь)’ *Її часто називали мрійливою дивачкою, адже вона дивилася на світ крізь рожеві окуляри.*	‘wtedy, gdy ktoś nie zauważa wad w kimś (czymś)’ *Po wyjeździe za granicę od razu Ola zaczęła patrzeć na świat przez różowe okulary, bo skończyły się problemy finansowe.*
ви́йти / вихо́дити з гри ‘тоді, коли хтось вибуває з якоїсь групи, припиняє брати участь у певній діяльності’ *Політик вийшов із гри.*	**wypaść / wypadać z gry** ‘wtedy, gdy ktoś przestaje się liczyć w jakiejś grupie, w której panuje rywalizacja’ *Ten polityk już na zawsze wypadł z gry.*

У реєстрових одиницях можуть виступати факультативні та альтернативні елементи. Вони були виділені на основі анкет, які визначають фреквентність у мові. Активні елементи в сучасній мові представлено двома способами:

1. Факультативний елемент фразеологічних одиниць подається в дужках: пол. *brzydki jak noc* ***(listopadowa)***; *zatkać / zatykać / zaprzeć / zapierać (komuś) dech* ***(w piersiach)***; укр. *бу́ти* ***(зліпленим)*** *з і́ншого мі́сця*; *бу́ти у* ***(хоро́шій)*** *фо́рмі*.

2. Альтернативні елементи подаються через скісні („ / ”), напр. пол. *milczeć jak* ***głaz / skała / grób*****;** *jechać* ***na tym samym / jednym*** *wózku*; ***być / poczuć się / czuć się*** *w swoim żywiole*; укр. ***на́рити / ну́дрити*** *(комусь) мі́зки*; *(бу́ти)* ***в мо́ні / в тре́нді***; *працюва́ти як* ***віл / кінь / про́клятий***.

Видові форми дієслова в описі фразеологічних одиниць

У *Лексиконі* виділено такі фразеологічні одиниці з дієслівним компонентом:

1. З формами дієслів доконаного і недоконаного виду

Якщо у фразеологічній одиниці можливе вживання форм дієслова доконаного і недоконаного виду, тоді ці елементи позначені як альтернативні й одиниця описується за допомогою форми дієслова недоконаного виду:

powiedzieć / mówić / walnąć / walić prosto z mostu *kol.*
'wtedy, gdy ktoś mówi coś wprost, dosłownie, bezpośrednio'
Powiedział jej prosto z mostu, że nie zamierza się z nią więcej spotykać, bo zawiodła jego zaufanie.

сказа́ти / говори́ти пря́мо в лоб
'тоді, коли хтось говорить щось прямо, безпосередньо'
Він звик говорити людям усе прямо в лоб, тому часто страждав від такої відвертості.

2. З формами дієслів недоконаного виду

Якщо у фразеологічній одиниці можливе вживання лише форми дієслова недоконаного виду, тоді одиниця описується за допомогою форми дієслова недоконаного виду:

żyć / życie na walizkach
'wtedy, gdy ktoś nie ma stałego miejsca pobytu i znajduje się w ciągłej podróży'
Od dwóch miesięcy żyję na walizkach. Na szczęście to już ostatnia delegacja!

жи́ти на вали́зах
'тоді, коли хтось не має сталого місця проживання і постійно подорожує'
Відомі актори живуть на валізах, постійно подорожуючи.

zachodzić w głowę
'wtedy, gdy ktoś zastanawia się nad czymś intensywnie'
Mama zachodziła w głowę, gdzie mogła być ukryta biżuteria po babci.

суши́ти го́лову
'тоді, коли хтось напружено думає, роздумує над чимось'
Я вже третій день сушу голову над маршрутом для туристичної групи.

zrywać boki ***(z kogoś / czegoś) kol.***	**надрива́ти животи́**
‘wtedy, gdy ktoś się śmieje bez opamiętania’	‘тоді, коли хтось дуже сильно сміється’
Wszyscy zrywali boki z żartów Adama.	*Від жартів Артема ми завжди надриваємо животи.*

3. З формами дієслів доконаного виду

Якщо у фразеологічній одиниці можливе вживання лише форми дієслова доконаного виду, тоді одиниця описується за допомогою форми дієслова доконаного виду:

złapać pana Boga za nogi	**вхопи́ти Бо́га за бо́роду**
‘wtedy, gdy ktoś doświadczył czegoś dobrego i czuje się radosny z tego powodu’	‘тоді, коли хтось отримав щось бажане і почувається щасливим’
Wydaje mu się, że złapał pana Boga za nogi, ale jeszcze nie wie, że życie w stolicy jest trudne i wymaga wyrzeczeń.	*Здавши перший іспит на „відмінно”, студент почувався так, ніби вхопив Бога за бороду.*
kopnąć w kalendarz ***kol.***	**зігра́ти в я́щик** ***кол.***
‘wtedy, gdy ktoś umarł’	‘тоді, коли хтось помер’
Kopnął w kalendarz i nie doczekał się odszkodowania.	*За сюжетом у фільмі головні герої складають список справ, які необхідно зробити, поки вони не зіграли у ящик.*

У деяких випадках (іноді) реєстрові одиниці містять особові форми дієслова. Особові форми подаються в (такому) порядку: минулий час / теперішній / майбутній:

włosy ***(komuś)*** **stanęły / stają / staną dęba**	**воло́сся** ***(у когось)*** **ди́бки ста́ло / ста́є / ста́не**
‘wtedy, gdy kogoś ogarnia wielki strach lub zdziwienie’	‘тоді, коли когось охоплює великий страх або подив’
Gdy mu o tym powiedziałem, to włosy mu stanęły dęba. Nie miał pojęcia, że ona tyle zarabia.	*У Сергія аж волосся стало дибки від такої новини.*

Стилістична диференціація фразеологізмів

Для того, щоб користувач міг визначити, в яких ситуаціях уживати ту чи іншу фразеологічну одиницю, в *Лексикон* було введено стилістичні маркери. Одиниці, які відходять від норм літературної мови, представлено трьома типами ремарок: ***kol. / кол.*** (колоквіальний), ***slang. / сленг.*** (сленговий), ***wulg. / вульг.*** (вульгарний). Перша група – це колоквіалізми: недбалий, вільний стиль висловлювання, який характерний для розмовної мови, напр.: пол. **być na topie, dać / dawać ciała, mieć haka *(na kogoś)*;** укр. **в дро́ва / в зю́зю, дурни́й як ва́лянок, відки́нути копи́та.** Такі одиниці перебувають на межі літературного слововживання і зазвичай вважаються ненормативними або менш увічливими. До другої групи входять фразеологізми, які вживаються в різних соціальних групах, напр. серед молоді: пол. **bez spiny, jazda bez trzymanki;** укр. **дах пої́хав / і́де / пої́де, перевести́ / перево́дити *(на когось)* стрі́лки.** Третя група включає вульгарні фразеологічні одиниці, що ввійшли до *Лексикона* з огляду на їх фреквентність: пол. **burdel na kółkach, gówno prawda, mieć nasrane w głowie / we łbie;** укр. **бу́ти в (по́вній) ду́пі, бі́гати / літа́ти як сра́ний ві́ник / як сра́ний кіт.**

Фразеологічні еквіваленти

У *Лексиконі* застосовано принцип, згідно з яким до кожної фразеологічної одиниці подається один фразеологічний еквівалент або описовий еквівалент. Автори не ставили за мету представити усі можливі фразеологічні відповідники, а лише підібрати найбільш точний активно вживаний еквівалент. Під час роботи над *Лексиконом* було прийнято, за Дмитром Добровольським[9], такий поділ еквівалентності:

a) абсолютні еквіваленти (пол. **kropla w morzu (potrzeb)** – укр. **кра́пля в мо́рі;** пол. **królik doświadczalny** – укр. **піддо́слідний кро́лик;** пол. **głodny jak wilk** – укр. **голо́дний як вовк**);

b) часткові еквіваленти (пол. **dać / dawać w łapę** – укр. **да́ти / дава́ти на ла́пу;** пол. **palce lizać** – укр. **па́льчики обли́жеш**);

[9] Dobrovol'skij, D. (2000). *Idioms in contact in contrast: a functional view,* w: G. Corpas Pastor (red.), *Las lenguas de Europa: Estudios de fraseología, fraseografía y traducción,* s. 367–388. Granada: Editorial Comares.

c) паралельні еквіваленти (пол. **być dobrej myśli** – укр. **не па́дати ду́хом;** пол. **bułka z masłem** – укр. **раз плю́нути;** пол. **poczuć / czuć bluesa** – укр. **ввійти́ / вхо́дити в смак**);

d) а також нульові еквіваленти (пол. **czeski błąd** – укр. **друка́рська по́ми́лка**, **опи́ска** ***описовий еквівалент*****;** пол. **sto lat za Murzynami** – укр. **відста́лий, малорозви́нений** ***описовий еквівалент***).

У двох останніх групах подано культурно обумовлені фразеологічні одиниці, які здебільшого не функціонують ані в ідіоматичній сфері, ані в мовній свідомості носіїв польської чи української мови:

czeski film	**щось невідо́ме, незрозумі́ле; ка́зна-що** ***описовий еквівалент***
‘wtedy, gdy nie wiadomo, o co chodzi’ *Wasze opowieści z urlopu to jakiś czeski film!*	‘тоді, коли невідомо, про що йдеться’
пройти́ Крим і Рим (і мі́дні тру́би)	**jeść chleb z niejednego pieca**
‘тоді, коли хтось пройшов різні випробування і набув великого досвіду’ *У нашій команді з’явилися досвідчені гравці, які пройшли Крим і Рим.*	‘wtedy, gdy ktoś wszędzie był, wiele przeżył i doświadczył’ *Chłopak Basi jadł chleb z niejednego pieca. Podobno pracował też jako marynarz i był nawet w Australii.*
ба́лувана Га́ля	**francuski piesek**
‘про когось, хто перебірливий, примхливий’ *Вадим – це балувана Галя. Під час відпочинку вибирав тільки п’ятизіркові готелі.*	‘o kimś, kto jest kapryśny i wybredny’ *Marek to francuski piesek, więc na pewno nie pojedzie z nami w Bieszczady.*

Інноваційність *Лексикона*

Інноваційним у *Лексиконі* вважаємо:

1. Добір до вибраних фразеологічних одиниць відповідників, які традиційно не зараховуються до фразеологізмів, але, на думку авторів, є найбільш вдалими перекладними еквівалентами. Ідеться про такі приклади, як: укр. **бу́ти в уда́рі –** пол. **mieć wenę;** укр. **пан або пропа́в –** пол. **ryzyk-fizyk;** пол. **albo rybki, albo akwarium / albo rybka, albo pipka –** укр. **одне́ з двох**. У виняткових випадках перекладними еквівалентами стали прислів'я або приказки: пол. **pies ogrodnika –** укр. **і сам не гам і дру́гому не дам;** укр. **вхопи́тися / хапа́тися за соломи́нку –** пол. **tonący brzytwy się chwyta.**

2. Відображення за допомогою вибраної фразеології мовної картини світу (як польської, так і української) у вигляді двох окремих частин словника, які формувалися незалежно одна від одної. Активні для двох мов фразеологічні одиниці ввійшли в обидві частини *Лексикона*.

3. Використання для опису фразеологічних одиниць універсальних дефініційних моделей.

4. Внесення до переліку активних одиниць у сучасній мові фразеологічних неологізмів.

5. Спосіб зіставлення фразеологічних культурем та інших одиниць, які не мають відповідників.

Підсумки

Мовна конфронтація польської та української фразеології показала, що споріднені мови, які функціонують поруч, формують нові засоби вираження незважаючи на те, що також містять багато фразеологізмів, які подібні формально. Це свідчить про динамічні процеси у фразеологічних системах обох мов, які активно реагують на культурні й суспільні зміни, рекодифікуючи старі значення та створюючи нові.

Хочемо сердечно подякувати всім, хто своїми порадами та коментарями допомагав нам у написанні *Лексикона*. Вважаємо знаменним те, що роботу над *Лексиконом* завершено 2016 року, коли Україна святкувала 25-ту річницю проголошення Незалежності. Виражаємо глибоку надію, що *Лексикон* буде важливим внеском у процес зміцнення культурних зв'язків і дружби між польським та українським народами – народами, які так добре розуміють, наскільки важливим для культурної ідентичності є рідна мова.

Автори

A

1. **a nuż, widelec *kol.***
‘wtedy, gdy ktoś ma nadzieję, że coś może się udać’
Dziś można wygrać piętnaście milionów w totka. Kup trzy losy. A nuż, widelec się uda.

чого́ до́брого
‘тоді, коли хтось вважає щось імовірним, можливим’
Нам не завадить заздалегідь зібрати валізу. Чого доброго щось забудемо.

2. **albo rybki, albo akwarium / albo rybka, albo pipka *kol.***
‘wtedy, gdy trzeba się zdecydować na jedną z dwóch rzeczy’
Nie stać nas na dwa wypady w te ferie. Zdecyduj się: albo góry, albo morze – albo rybka, albo akwarium.

одне́ з двох
‘тоді, коли потрібно визначитися з однією з двох речей’
Доведеться вибирати одне з двох: або кар’єра, або стосунки.

3. **ani ziębi, ani grzeje *(kogoś) kol.***
‘wtedy, gdy ktoś ma obojętny stosunek do czegoś’
Ten film ani mnie ziębi, ani grzeje.

ні хо́лодно ні жа́рко *кол.*
‘тоді, коли комусь байдуже до чогось’
Мені від усіх цих розмов ні холодно ні жарко.

B

4. **bać się *(kogoś / czegoś)* jak diabeł święconej wody**
‘wtedy, gdy ktoś się bardzo boi kogoś (czegoś)’
Ilona boi się jak diabeł święconej wody podróży ze swoim szwagrem.

боя́тися *(когось / чогось)* як чорт ла́дану
‘тоді, коли хтось дуже боїться когось (чогось)’
Андрій боявся шлюбу як чорт ладану.

А

1. **аж дух захо́плює**

   ‘тоді, коли щось справляє на когось велике враження’
   Краєвиди у Карпатах фантастичні, аж дух захоплює.

   zatkać / zatykać/ zaprzeć / zapierać *(komuś)* dech (w piersiach)
   ‘wtedy, gdy coś robi na kimś ogromne wrażenie’
   Widok z restauracji hotelowej zapiera dech w piersiach.

2. **аж ре́бра сві́тяться *(у когось)***
   ‘про когось, хто дуже худий’
   Андрій такий худий, аж ребра світяться.

   chudy jak patyk / szczapa
   ‘o kimś, kto jest bardzo szczupły’
   Nowy chłopak Anety jest chudy jak szczapa i ma pryszcze.

3. **аж сли́нка ко́титься *(комусь, у когось)***
   ‘тоді, коли хтось має велике бажання щось з’їсти’
   Від такого апетитного тістечка у вітрині кондитерської в кожного перехожого аж слинка котиться.

   ślinka *(komuś)* ciekła / cieknie / leciała / leci
   ‘wtedy, gdy ktoś ma dużą ochotę coś zjeść’
   Ślinka mi cieknie, kiedy przechodzę obok tej cukierni.

Б

4. **ба́йдики би́ти**
   ‘тоді, коли хтось нічого не робить, марнує час’
   Щоб досягти такого успіху, потрібно багато працювати, а не бити байдики.

   zbijać bąki *kol.*
   ‘wtedy, gdy ktoś nic nie robi, marnuje czas’
   Mam wrażenie, że w tej nowej pracy Andrzej zbija bąki.

a PU 256; УП 79
akumulator PU 294; УП 169
akwarium PU 2
alarm PU 10
amerykanka PU 435
angielski PU 449; УП 369
atmosfera УП 422
atut УП 219

bać się PU 4–6; УП 15
bajka PU 145; УП 395, 420
balon PU 503; УП 199
bambuko PU 503; УП 199
bambus УП 205
bananowy PU 345
banda PU 303
bania PU 197
bańka УП 265
bawić się PU 472
baza PU 60
bazgrać PU 212; УП 288
bazyliszkowy PU 161
bąk PU 338, 487; УП 4
beczka PU 7, 470; УП 184
beret PU 357
biały PU 506; УП 501
bibułka PU 19
bicie PU 10, 43, 381, 420; УП 7, 8, 280
bieda PU 134
biedny PU 11; УП 10
biegać PU 12; УП 9
bigos PU 213; УП 157
blady PU 229; УП 243, 307
blues PU 287; УП 42
błąd PU 65
błędny PU 13; УП 174
błoto PU 458, 497; УП 191, 212
bojowy PU 46; УП 14
bok PU 372, 507; УП 373
boleści PU 86
Bóg PU 494, 511; УП 155, 201
brać PU 48, 464–466, 469; УП 51, 52, 53, 54, 266, 299
brać się PU 467, 468; УП 55
bratni PU 15; УП 450
brat PU 40
bredzić PU 283; УП 270
broda УП 246
brud PU 329; УП 296
brudny PU 328; УП 83
brzuch PU 462; УП 363
brzydki PU 16; УП 457
brzytwa УП 104
buda PU 488; УП 314
bujać PU 17; УП 247
bułka PU 18, 19; УП 409
burak PU 64
burdel PU 20
burza PU 21, 22, 57, 318; УП 172, 510
but PU 98, 227; УП 148, 339, 431
buzia УП 468
być PU 23–40, 221, 228, 364; УП 17–19, 21–24, 27–34, 125, 183, 309, 311–313, 433
byk PU 48, 300
bzik PU 78, 162; УП 187, 260

cacanka УП 107
cało УП 64
cały PU 198, 394; УП 383
ceber PU 148; УП 242
cegła PU 376
cena УП 227
cham PU 199
chcieć PU 41

а PU 256; УП 79
абзац УП 377
автопілот PU 200; УП 275
айсберг PU 427; УП 50
акцент PU 408
апетит PU 429; УП 88
артилерія УП 35
асфальт PU 382, 471; УП 121, 499
атмосфера УП 422
атомний PU 16; УП 457
ахінея PU 280

баба PU 348; УП 416
байдики PU 487; УП 4
балачка PU 91
балуваний PU 89; УП 5
банановий PU 345
барабан УП 375
баран УП 139
батіг PU 159; УП 264
батько PU 445; УП 245
бачити УП 6, 430
бездонний PU 7
берег УП 406
берегти PU 387
бик PU 48, 300
бити PU 10, 487; УП 4, 7
битися PU 420; УП 8
битком PU 277
биття PU 43
бігати PU 12, 49; УП 9, 274
бідний PU 11; УП 10
бій PU 435
бік PU 79; УП 179
білий PU 107, 145, 506; УП 11, 395
білка УП 231
біс УП 140
біситися УП 12
близько УП 51
блювота PU 246
блюдечко УП 359
Бог PU 85, 494, 511; УП 13, 155
бойовий PU 46; УП 14*
болото PU 50
борода PU 494
босий PU 134
бочка PU 7; УП 224
боятися PU 4–6; УП 15
брати PU 48, 173, 178, 465, 467, 502; УП 51–55
братися PU 321; УП 56
брехати PU 135
бритва PU 303
бродити УП 205
бруд PU 68, 497; УП 191
будувати PU 196
бульбашка УП 265
буря PU 22, 57; УП 172
буряк PU 64
бути PU 24–27, 29–31, 33–37, 39, 40, 44, 126, 228, 255, 364, 368; УП 16–34, 309, 433, 434

ва-банк УП 366
вага PU 206; УП 277
важкий PU 54; УП 35, 36
важко PU 319; УП 37
валитися PU 269; УП 38, 39
валіза PU 510; УП 153
валянок PU 98; УП 148
вареник PU 118; УП 495
варитися PU 375; УП 40
вартий PU 235
ваш PU 140
вбивати PU 423; УП 41

Roman Tymoshuk, doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, adiunkt w Ukraińskiej Fundacji Lingwistyczno-Informatycznej Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Główne obszary zainteresowań naukowych: semantyka, konfrontacja językowa, lingwistyka komputerowa. Brał udział w międzynarodowym projekcie Clarin-PL (*Common Language Resources & Technology Infrastructure*). Współautor „Paralelnego korpusu polsko-bułgarsko-rosyjsko-ukraińskiego"; autor publikacji z zakresu leksykografii, lingwistyki korpusowej, językoznawstwa konfrontatywnego, frazeologii.

Роман Тимошук, доктор гуманітарних наук у галузі мовознавства, співробітник Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України. Основні наукові інтереси: семантика, мовна конфронтація, комп'ютерна лінгвістика. Брав участь у міжнародному проекті Clarin-PL (*Common Language Resources & Technology Infrastructure*). Співавтор „Польсько-болгарсько-російсько-українського паралельного корпусу"; автор наукових статей з лексикографії, корпусної лінгвістики, зіставного мовознавства, фразеології.

Wojciech Sosnowski, doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, glottodydaktyk; adiunkt w Instytucie Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, starszy wykładowca w Szkole Języków Obcych Uniwersytetu Warszawskiego, współpracuje z Serwisem Językowym Kolegium Europejskiego w Natolinie; specjalista w dziedzinie semantyki i leksykografii, współautor cyklu publikacji „Ucz się z nami" oraz „Paralelnego korpusu polsko-bułgarsko-rosyjsko-ukraińskiego" (Clarin-PL); współautor „Leksykonu odpowiedniości semantycznych w języku polskim, bułgarskim i rosyjskim".

Войцех Сосновський, доктор гуманітарних наук у галузі мовознавства, глотодидактик; ад'юнкт Інституту славістики Польської академії наук, старший викладач у Школі іноземних мов Варшавського університету, співпрацює з Мовним центром Коледжу Європи в Натоліні; фахівець у галузі семантики та лексикографії, співавтор циклу праць „Ucz się z nami", а також „Польсько-болгарсько-російсько-українського паралельного корпусу" (Clarin-PL); співавтор „Лексикона семантичних відповідностей у польській, болгарській та російській мовах".

Maciej Paweł Jaskot, doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, adiunkt w Katedrze Iberystyki i Italianistyki SWPS Uniwersytetu Humanistycznospołecznego, współpracownik Instytutu Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego oraz Serwisu Językowego Kolegium Europejskiego w Natolinie; autor artykułów z zakresu lingwokulturologii, frazeologii, glottodydaktyki, językoznawstwa kontrastywnego, leksyki bezekwiwalentnej. Zajmuje się konfrontacją językową języków słowiańskich i romańskich, ich frazeologią oraz kulturemami; jest tłumaczem poezji i esperantystą.

Мацей Павел Яскот, доктор гуманітарних наук у галузі мовознавства, ад'юнкт кафедри іберистики та італьяністики Університету гуманітарних та соціальних наук (SWPS), співробітник Інституту іберійських та іберо-американських досліджень Варшавського університету та Мовного центру Коледжу Європи в Натоліні; автор статей з лінгвокультурології, фразеології, глотодидактики, контрастивного мовознавства, безеквівалентної лексики; в колі наукових інтересів – культуреми, мовна конфронтація слов'янських і романських мов, їх фразеологія; перекладач поезії, есперантист.

Yurii Ganoshenko, doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa; docent na Wydziale Kulturoznawstwa i Ukrainoznawstwa Zaporoskiego Państwowego Uniwersytetu Medycznego; tłumacz, krytyk literacki, znawca literatury i kultury ukraińskiej, pisarz; do jego zainteresowań badawczych należą literatura i sztuki wizualne, problem tożsamości, przestrzeni i czasu w kulturze; zagadnienia związane z kulturą i jej odbiciem w języku, lingwistyka kulturowa w aspekcie konfrontatywnym.

Юрій Ганошенко, доктор гуманітарних наук у галузі літературознавства, доцент кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету; перекладач, літературний критик, фахівець з української літератури й культури, письменник; серед наукових зацікавлень – література та візуальні мистецтва, проблеми тожсамості, простору й часу в культурі, питань, пов'язаних із культурою та її відображенням у мові, лінгвокультурологія в конфронтаційному її аспекті.